

Національний Заповідник
"Хортиця"

Заповідна Хортиця

МАТЕРІАЛИ V МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ІСТОРІЯ ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА
В ПАМ'ЯТКАХ ТА МУЗЕЙНІЙ ПРАКТИЦІ»

Міністерство культури України
Національний заповідник «Хортиця»

Заповідна Хортиця

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції
«Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці»

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

Збірка наукових праць

Запоріжжя 2011

ББК 63.3 (4 Укр-43ап) 4-294
УДК 94 (477.64)

1 90

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
М.А. Остапенко (голова редакційної колегії), Т.М. Лисенко, О.П. Мірущенко.

1 90

Заповідна Хортиця. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорізького козацтва в пам'ятках та музейній практиці». – Спеціальний випуск. – Запоріжжя: A&V.Art GROUP. 2011.

В спеціальному випуску наукового видання «Заповідна Хортиця» зібрані матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорізького козацтва в пам'ятках та музейній практиці», в яких висвітлюються актуальні питання історії козацтва. Опубліковані в збірнику статті розраховані на науковців і всіх, хто цікавиться історичним минулим українського народу.

ББК 63.3 (4 Укр-43ап) 4-294
УДК 94 (477.64)

Ухвалено рішенням науково-методичної ради Національного заповідника «Хортиця»
(протокол № 8 від 30.09.2011 р.)

Відповідальний за випуск: ПП В.І. Антіпов

© Національний заповідник «Хортиця», 2011
© Автори статей, 2011

Копилова С.В. Традиційні промисли запорожців: відображення експозиційними та інтерактивними методами історико-культурного комплексу «Запорозька Січ»	143
Чергік Н.Ю. Наукова концепція музейно-експозиційного об'єкту «Військова канцелярія» запорозького козацтва (о. Хортиця)	147
Моїсеєнко С.П. Використання фольклорної спадщини запорозького краю при висвітленні історії запорозького козацтва на туристичних маршрутах Національного заповідника «Хортиця»	152
Коновалова О.В. Установи культури для людей з обмеженими можливостями	155
Головаха Р.В. Карпенко Г.О. Муленко М.А. Концепція розвитку інформаційно-технічного забезпечення в Національному заповіднику «Хортиця»	158
Головаха Р.В. Карпенко Г.О. Муленко М.А. Мультимедійні технології в музейній діяльності	161
Головаха Р.В. Карпенко Г.О. Муленко М.А. Автоматизована інформаційна система відстеження координат вогнепальних пострілів	163
Клименко О.О. Художні особливості гончарного посуду козацької доби (горщик, глечик, макітра)	164
	165

РОЗДІЛ III

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ДОБИ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА

Денисенко А.О. Річкове вантажне судно в фондозбірці Національного заповідника «Хортиця»	170
Ильинский В.Е. Остров Таволжаный – музей под открытым небом	171
Кукса Н.В. Пошуки поховання Богдана Хмельницького в Свято-Іллінській церкві в Суботіві	173
Куштан Д.П. З приводу тлумачення мотиву «Вершник на коні» на деяких українських кахлях XVII-XVIII ст.	175
Никоненко Д.Д. Острів Хортиця в добу Великого Переселення народів	177
Петрашина П.Д. Залізоплавильний комплекс Кам'янської Січі	179
Шелеметьєва Т.І. Шкіряне взуття XVII ст. з колекції Національного заповідника «Хортиця»	183

РОЗДІЛ IV

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Борисенко О.Є. Спогади М.О. Артеменка про будівництво мостів через р. Дніпро в районі м. Запоріжжя	186
Власов О.Ю. Топоніміка балкової системи Верхньої Хортиці	189
Гуленко К.С. Краєзнавча діяльність учнівської молоді: у пошуках оптимального підходу (з досвіду роботи гуртка «Історичне краєзнавство» КЗ «ЗОЦТКУМ» ЗОР)	194
Каряка О.В. Карти початку XIX ст. як джерело до вивчення історичного ландшафту Олівії Понтійської	196

РОЗДІЛ V

НАРИСИ

Кобалия Д.Р. Сквозь древние горизонты	201
Сурченко С.В. До вивчення питання плундрування могил запорожців	211

15. Рудченко И.Я. «Чумацкие народные песни» / И.Я. Рудченко. – Киев: Типография М.П. Фрица, 1874. – 257с.
16. Савченко С.В. Українська ментальність та аспекти агрокультури українського козацтва Олени Апанович в контексті ідей Сергія Подолінського та Володимира Вернадського [Електронний ресурс] / С.В. Савченко // Історія науки і біографістика. Електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник. – 2009. – №4. – Режим доступу до журн.: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2009-4/09savchenko.pdf>
17. Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского / А. Скальковский. – Одесса: городская типография, 1841. – 461с.
18. Слабеев І.С. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні: Чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII – першої половини XIX ст. / І.С. Слабеев; відп. ред. І.О. Гуржій. – К.: Наук. думка, 1964. – 140с.
19. Слабченко М.С. Соціально-правова організація Січі / М.С. Слабченко // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. Випуск третій, за редакцією Голови Комісії академіка Н.П. Василенка. – К.: друкарня Української Академії Наук, 1927. – С. 203–340.
20. Стеценко Н.С. Чумацтво / Н.С. Стеценко // Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. Кн. 1. – Опішне, 1999. – С. 141-143.
21. Телюпа С.О. Значення явища чумацтва у культурному процесі Південної України / С.О. Телюпа // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – Вип. XXVIII. – С. 41–44.
22. Флоренский П.А. Храмовое действо как синтез искусств / П.А. Флоренский // Советский музей. – 1989. – №4. – С. 65–69.
23. Хархаліс У.М. Риси української ментальності та їх прояв у народній обрядовості (на прикладі Закарпаття) // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/NIO_2007/Philosophia/18373.doc.htm
24. Христич І.А. Рибальська лексика запорозького козацького вжитку в подорожніх записках В. Зуєва «О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном» [Електронний ресурс] / І.А. Христич // Вісник Запорізького державного університету. – 2002. – Вип. №3. Філологічні науки. – Режим доступу до журн.: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2791.pdf>
25. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків (у трьох томах) / Д.І. Яворницький; пер. з рос. І.І. Сварника; упоряд. іл. О.М. Апанович. – Львів: Світ, 1990. – Т.1. – 319с.

Чергік Н.Ю.
м. Запоріжжя

НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ МУЗЕЙНО-ЕКСПОЗИЦІЙНОГО ОБ'ЄКТУ «ВІЙСЬКОВА КАНЦЕЛЯРІЯ» ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО КОМПЛЕКСУ «ЗАПОРІЗЬКА СІЧ»

Піклуючись про повернення до багатотисячолітніх традицій запорозького козацтва та відтворення історичної пам'яті, на території Національного заповідника «Хортиця» у 2004 році почалось будівництво історико-культурного комплексу «Запорізька Січ». У 2007 році були завершені основні будівельні роботи. Слід сказати, що дана «Січ» не є копією жодної з восьми Запорозьких Січей. Це узагальнений образ козацької столиці, в якому представлено головні будівлі, притаманні Запорозьким Січам: церква, курені, будинок кошового отамана, канцелярія, військові скарбнички, школа, пушкарня. На передмісті: кузня, гончарня, шинок та «грецька хата» для заїжджих гостей. Наразі тут триває облаштування експозиційних об'єктів комплексу.

Як відомо, будь-якій експозиційній роботі передують кропітка науково-дослідна робота. Для того щоб інтер'єрними засобами передати дух приміщення його атмосферу і настрої, треба знати, для чого це приміщення створювалось, на яку кількість осіб було розраховано. Огляд досліджень, присвячених військовій канцелярії Запорозької Січі, показав, що науковому аналізу підлягали теми пов'язані саме із розв'язанням проблем щодо функцій та діяльності січової канцелярії, та її окремих осіб. До таких напрацювань можна віднести роботи Апанович О., Голобуцького В., Яворницького Д., Синяка І, Кузик Т. та інших. Між тим, для побудови інтер'єрної експозиції замало знати, які документи склались січовими канцеляристами, яким був штат січової канцелярії, як себе проявили ті чи інші її представники. Важливо знати, яким було матеріальне забезпечення канцелярії, її речовий світ. Проте, саме цьому питанню не присвячено жодної роботи. Тому ми звернулись до джерел, які б висвітлювали саме будівельно-речові аспекти діяльності канцелярії, контор та інших установ канцелярського типу XVII-XVIII ст. Росії та України, а саме:

1. Директивно-розпорядчі документи:

1.1. Немало розділів, що проливають світло на принципи устрою інтер'єрів «присутніх місць», знаходимо у Генеральному регламенті 1720 року. А саме: в главі XXIII «О каморе аудиенции (или судейского правления)», в главі XL «О определении в канцеляриях», в главі XLI «О конторах», в главі XLVII «О состоянии прихожей каморы» Дані уривки Регламенту цікаві для нас тим, що в них указані: місця розташування столів (для нотаріуса – ліворуч від входу у колегію судейського правління, для секретаря – праворуч від входу, для членів колегії – по центру); їх конструкція (з шухлядами під замком);

наявність текстилю («добрим сукном покриті», колір не вказаний). Це були столи різних розмірів, що обумовлювалось специфікою їх роботи. Так, для членів судейської колегії передбачався загальний, довгий стіл. Для нотаріусів, секретарів, перекладачів, актуаріусів, регістраторів – персональні столи. Для канцеляристів і копіїстів допускалося мати столи на дві особи. Цікавим є опис інтер'єра прихожої кімнати. Лавки повинні були стояти традиційно – вздовж стін. Сукном оббивалась (а не просто покривалась) тільки лавка для почесних гостей [16].

1.2. Указ щодо устрою волосного порядку та управління у казенних селищах, від 24 серпня 1797 р. В документі читаємо: «...В том селении, где будет Волостное Правление, назначать ежегодно по очереди одну из обывательских изб для его пребывания..., там в ларце или сундуке за замком и печатью волостного головен... хранить приходные и расходные тетради...» [6]. Даний указ вносить один короткий, проте важливий, штрих відносно устрою сільських «присутніх місць» – необхідність мати скриню або ларь. Розміри скрині (ларця) не вказані, проте вони могли бути як маленьких, так і великих («меблевих») розмірів.

2. Описи майна канцелярських установ XVII-XVIII ст. та приватних осель запорожців:

2.1. Окремі елементи канцелярського інтер'єру вказані в Розписному списку Приказної палати Києва. Документ датується 1695 роком: «А в той Приказной палате моление иконы... Книга Соборное уложение печатная ветха. Новоуказанные присланные из Москвы в Киев статьи. На столе ж ковёр старой ветх да сукно красное да лазоревое ветхи ж. Лавки, где сидят бояре и воеводы, подбиты сукном красным старым. Три тюшка кожаных старых. Два сукна красных, одно сукно ж старое вшивное – красное и зелёное. Два шендала медных, в том числе один двойной, другой тройной...» [1, с.136-138].

2.2. Опис Іркутської приказної палати, складений піддядчим Олексієм Курдюковим у 1704 році, дає повне уявлення про озатність будівлі присутнього місця Іркутська початку XVIII ст. Піддядчий детально описує вигляд стін, стелі, даху, рундука, вікон, дверей «ізби». Приділено увагу коштовним іконам в сінях та воеводській кімнаті. Про меблі Курдюков не сказав ні слова. Очевидно, вони без особливих змін повторювали інтер'єр приказних «ізб» XVII ст.: вздовж усієї кімнати стояли прості столи, заслані «анбурським» сукном; вздовж стін – лавки, вкриті шитими із цього ж сукна тюфячками [4, 8, 9].

2.3. Характеристики меблів XVIII ст. знаходимо в «Описаніе имъній въ Нъжинскомъ полку въ сотнъ Глуховской» 1734 р. Нас цікавить лише уривок з описом кімнат Військової канцелярії. Даний документ є вагомим доповненням щодо форм і матеріалу, із якого виготовлено меблі. Наприклад, видно, що в канцелярських кімнатах Військової Генеральної канцелярії був один довгий (очевидно чотирикутний) стіл та чотири маленьких круглих стола. Із названих столів лише відносно довгого стола вказаний матеріал, з якого він виготовлений – липа. Тільки один стіл був покритий довгим килимом простої роботи. Меблями для сидіння в Генеральній канцелярії служили чотири оббитих червоною шкірою стільця, три лавки та одна «скамійка» [17, с.4-6].

2.4. Опис майна запорозької старшини містить багатий матеріал щодо меблів, текстилю та дрібних речей вжитку запорожців. Наприклад, в будинку військового писаря Івана Глоби, що стояв в Січі Запорозькій «на одном дворе с войсковой канцелярией», зазначена наявність двох столів, укритих гарусними килимами, дерев'яних стільців у кількості 8 одиниць, поштових дзвоників, вуздечок, пляшок, штофів, діжок, молитовників, зошитів. Майно інших представників старшини дає інформацію про різновиди меблів. Так, скрині мають такі характеристики: скриня кедрова оббита металом, скриня-«підголовок», скриня біла дощата, скриня велика чорна, скриня проста без оковки металом, скриня зелена, скриня велика біла. З текстилю в описі майна зазначені: килим гарусний на столі, килим ветхий на лавці, килим ветхий на ліжку, килим гарусний на столі, килим гарусний в коморі, килим вовняний пістрявий, килим різнокольоровий, килим різнокольоровий малої руки, килим мохнатий, скатертина біла з червоною стрічкою по краю, килими і скатертини (без опису ознак) [14].

3. Листи XVIII ст. з вказівками про меблі для канцелярських установ:

3.1. Цікавим є фрагмент листа Г. Потьомкіна, від 25 лютого 1788 року, в якому йдеться про облаштування кімнат повітового суду м. Ставрополя: «что для покрытия присутственных столов в уездных судах отыскаться только могло 18 аршин сукна, а сколько потребуется еще, сделать выписку, чтобы из Астрахани я прислать мог» [3]. Даний лист демонструє намір активно використати меблевий текстиль, уклавши усі столи Ставропольського суду сукном.

4. Досвід музейної роботи з реконструкції експозицій приміщень канцелярського типу:

4.1. Приказні палати с. Коломенського (Росія) 1670-і рр. Співробітникам музею с. Коломенське реконструкцію внутрішньої обстановки Приказних палат провели у відповідності до оригінальних описів, а також за допомогою предметів притаманних аналогічним палатам Росії. В червоному кутку традиційно розміщено ікону з підвісною пеленою. В іншому кутку кахляна піч. Освітлюється приміщення восковими та сальними свічками, закріпленими в настільних і пристінних підсвічниках. Шикарної роботи центральний світильник, Панікадило, відлито з міді, має вигнуте листя, профілі чоловічих облич, підставки у вигляді раковин, шар з фігуркою «амура». Крім свічників приміщення освітлюється пристінними та з опорою на підлогу «світцями» для лучин. Стіл, лави, підвіконня покриті червоним сукном. На лавках стоять шафи з різьбленими дверцятами або решітками (для провітрювання книг). На підлозі – шафи-поставці. Цікавим предметом умеблювання є «скамійка» з перекидною спинкою. Писемні принадлежности (сувої, пташині пера, чорнильниця, ємності для піску, перочинні ножі, футляри для пер і т. ін.) лежать на столах, в скриньках-«теремках», скриньках-підголовках, великих скринях, в печурах. Атмосфера Приказних палат Коломенського має парадний настрій [7].

4.2. Хрестова палата Суздальського кремля (Росія) XVIII ст. Фахівці відзначають не тільки надзвичайну

красу цієї палати, а й правдоподібність оформлення обстановки. Хрестова палата – це архієрейська парадна зала, де зачитувались царські укази, розглядалися чолобитні, приймалися віруючі, що прийшли за благословенням, духовні особи на храмові свята, а також для проведення урочистих церемоній. Інтер'єр Хрестової палати повністю відповідає інтер'єру XVIII ст. Вздовж стін стоять дубові лавки покриті червоним сукном. Підвіконня також вкриті червоним сукном. Роль декору та опалювального пристрою виконує кахляна піч на голландський манер. Інтер'єр доповнений іконами, парсунами портретами царів (Олексія Михайловича, Петра Олексійовича, Федора Олексійовича) та духовних осіб (наприклад, митрополита Іларіона). В центрі зали розташовані крісло, довгий писемний стіл з приладдям для письма. Для зберігання книг та церковної утвори стоїть шафа («ризниця») та скриня прикрашена в'яззю [11].

5. Описи архітектурних особливостей канцелярій українських міст XVIII ст., а саме:

5.1. Будинок канцелярії Чернігівського козацького полку (Україна) [13, с.271];

5.2. Будинок канцелярії Київського козацького полку (м. Козелець, Україна) [13, с.301-302];

5.3. Полкова скарбниця (колишня канцелярія) XVIII ст. (м. Прилуки, Чернігівська обл., Україна) [13, с.289-290].

Звичайно, для облаштування кімнат «Військової канцелярії» історико-культурного комплексу «Запорозька Січ» цих даних недостатньо. Неможливо просто «перенести» меблі одного інтер'єру в інший інтер'єр, оскільки меблі мають органічно співіснувати з архітектурними особливостями конкретної будівлі, її призначенням, характером і образом. Крім того, антураж «Військової Канцелярії» має не тільки відповідати певним зразкам канцелярських меблів XVII – XVIII ст., а й створити умови для виконання покладених на даний експозиційний об'єкт функцій, що викладені у Науковій концепції та Тематичній структурі історико-культурного комплексу «Запорозька Січ».

На підставі даних науково-дослідної роботи експозиціонер складає базові документи, а саме: концепцію музейно-експозиційного об'єкту, тематичну структуру та тематико-експозиційний план. Необхідність створення цих документів передбачена вимогами музейної справи і прописана авторами підручників з музеєзнавства [10, с.41-45].

В даній роботі пропонуємо ознайомитись із науковою концепцією музейно-експозиційного об'єкту «Військова Канцелярія» історико-культурного комплексу «Запорозька Січ». Одразу ж зазначимо, що дана концепція розроблена з урахуванням чинників створення, місії, мети, методів побудови і принципів організації діяльності історико-культурного комплексу «Запорозька Січ», викладених в «Науковій концепції музейно-експозиційних об'єктів історико-культурного комплексу «Запорозька Січ»», що була затверджена адміністрацією Національного заповідника «Хортиця» у 2008 році.

1. Місце «Військової Канцелярії» в структурі історико-культурного комплексу «Запорозька Січ».

«Військова Канцелярія» в структурі історико-культурного комплексу «Запорозька Січ», в системі її несполучених між собою експозиційних підрозділів, нарівні з «Козацьким Куренем», «Будинком коштового отамана», «Пушкарнею», «Виставковим Куренем», відноситься до провідних експозицій, таких, на які ляже найбільше смислове навантаження.

Даний об'єкт визначено як «стаціонарний» (зі сталою, в основному, експозицією); такий, що може функціонувати як автономно, так і в єдиній системі екскурсійного маршруту.

2. Методи побудови та принципи організації функціонування «Військової Канцелярії».

Враховуючи те, що «свідомість сучасної людини націлена на моментальне сприйняття образу», «тяжіє до сценарію (сюжету), театрального дійства...» [12, с.6] – основним методом створення експозиції «Військової Канцелярії» обрано метод образної та сюжетно-драматургічної (театралізованої) побудови експозиційного середовища. «Січове буття» у «Військовій Канцелярії» пропонується виразити у двох аспектах: 1) «Прагнення до певного порядку і самоорганізації» – показ «Військової Канцелярії» як бюрократичного державного органу, як способу впорядкування досить бурхливого та неприборканого козацького життя; 2) «Зв'язок» – показ «Військової Канцелярії» в якості засобу зв'язку низового товариства зі світом через листування, пошту, розвідки; а також як установи, завдяки якій створений зв'язок із нинішнім часом, адже саме завдяки січовим канцеляристам ми маємо документальні відомості про запорозьке козацтво.

Виходячи із того, що «створення історико-культурних реконструкцій експозицій історико-культурного комплексу «Запорозька Січ», в тому числі і «Військової Канцелярії», здійснюватиметься шляхом узагальнення та індивідуалізації», запропоновано використання так званого «культурно-антропологічного» методу, який «переносить центр уваги перед усім на Людину, Особистість та її феномен в конкретному історичному контексті» [12, с.9]. Актуальність обрання цього методу пояснюється очевидністю загальної проблеми сучасного суспільства – відчуження, невілювання, деперсоніфікація особистості в натовпі. В цьому контексті «Військова Канцелярія» закликає презентувати «сліди буття» людини: військового писаря – в «кімнаті військового писаря», та служителів січової канцелярії – в «канцелярській кімнаті».

Інтер'єри об'єкту розроблені і створені із застосуванням методу історичної та етнографічної аналогії, з долею вільної інтерпретації. Композиційне рішення інтер'єрів «Військової Канцелярії» має відповідати особливостям устрою так званого «присутнього місця», своєрідного середньовічного офісу, і повинне експозиційними засобами висвітлити особливості діяльності цієї установи (дипломатичне листування, пошта, розвідка) та її матеріально-організаційне забезпечення.

3. Науковий зміст експозиції об'єкту «Військова Канцелярія».

Для створення науково-теоретичних основ побудови експозиції «Військової Канцелярії», крім вищезазначених робіт, залучені наступні дослідження:

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734 – 1775. – К., 1998. – Том.1. – 696с.

2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734 – 1775. – К., 2006. – Т.4. – 885с.
3. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734 – 1775. – К., 2008. – Т.5. – 256с.
4. Бломквист Е.Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов (поселения, жилища и хозяйственные строения) // Восточнославянский этнографический сборник. – М.: изд-во Академии наук СССР, 1956. – С. 3-458.
5. Боплан Г.Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К.: Наукова думка, 1990. – 256с.: іл.
6. Данилюк А.А. Давня архітектура українського села: Етнографічний нарис. – К.: Техніка, 2008. – 256с.: іл.
7. Двойникова Е.С., Лямин И.В. Художественная обработка дерева. – М.: Трудрезервиздат, 1958. – 232с.: ил.
8. Кес Д. Стили мебели (издание второе на русском языке). – Будапешт: изд-во Академии Наук Венгрии, 1981. – 270с.: ил. Режим доступу <http://iboo.ru/7841.htm>; <http://www.infanata.com>.
9. Косміна Т.В. Сільське житло Поділля (кінець XIX – XX ст.). Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1980. – 190с.
10. Писарькова Л. Чиновники на службе в конце XVII – середине XIX века. Режим доступу: <http://www.krotov.info/history>

11. Чергік Н.Ю. Дослідження форм чорнильниць за іконописом, книжковою гравюрою та живописними творами XVII-XVIII ст. (Україна, Росія, Польща) // III Всеукраїнська науково-практична конференція «Історія запорозького козацтва в пам'ятках і музейній практиці». – Запоріжжя, 2008. – С. 231-237.

4. Характеристика предметної бази.

В області предметної бази експозицій «Військової Канцелярії» можна виділити кілька груп предметів: 1) меблі: шафи, лави, столи, полочки, стелажі, стільці, скрині; 2) зброя: пістолі, шаблі, рушниці (в дуже обмеженій кількості, оскільки інтер'єр має передавати не войовничий, а діловий дух приміщення); 3) канцелярське приладдя: чорнильниці (стаціонарні і переносні), каламарі (комбіновані форми із ємності для чорнил і чохла для пера), пташині пера (лебедині, гусячі, пав'ячі), перочинні («розкепні») ножі, пенали для пер, папір, книги реєстраційні, журнали канцелярські, проспекти (скриньки-підставки для переносу канцелярського приладдя і письма або просто дошки для письма у похідних умовах), присипки з піском, ємності зі складниками чорнил (дубовими горішками, залізним купоросом, оцтом); 4) комплекс сакральних предметів: ікони, рушники-божники, лампадки; 5) освітлювальні прилади: підсвічники, каганці; 6) предмети побуту: рядна на лавки і скрині, рушники – витиральники, кружки та склянки для води, штофи, глечики, скрині та бочки (як тара, в якій перевозили папір), хомути, сідла, інструменти для догляду за кінями; 7) фундаментально-конструктивні об'єкти: кахляна груба, сволок.

Пріоритетом у підборі предметної бази для «Військової Канцелярії» є показ предмета в контексті історичного явища, історичного сюжету, а не показ певного раритету доби козацтва або музейного предмету, як мертвого свідка історії. Зважаючи на це, застосування оригінальних експонатів XVII-XVIII ст. не є самоціллю. Проте, використання новоробів, зразками для яких служитимуть музейні колекції та образотворчі джерела українського мистецтва доба козацтва, а також предметів так званого «реквізитного фонду» (предмети побуту початку ХХ ст., що в цілому зберегли традиційні від XVIII ст. форми) – цілком виправдане не тільки для демонстрації їх зовнішнього вигляду, а й розкриття призначення предмета через залучення новоробів в інтерактивних формах роботи з відвідувачами.

Розміщення експонатів в приміщеннях має враховувати наступні загальноприйняті правила: неприпустиме декоративне розміщення предметів (наприклад, на столах у вигляді фігур: ромбом, по-колу, в лінію, зигзагом, віялом і т.п.); набір предметів і їх групування має відображати зміст та ідею експозицій; наявність предмета має бути обґрунтованою і доречною; зорове сприйняття предметів людиною є таким, що експонати, розміщені в центрі, першими привертають увагу, набувають значення основних, порівняно з іншими, розміщеними довкола нього [10, с.72-85].

Архітектурне рішення «Військової Канцелярії» передбачає три експозиційних приміщення: сіня, канцелярська кімната, кімната військового писаря (інтерактивна кімната). Кожне із приміщень «Військової канцелярії» розкриває певну тему і декілька підтем, у відповідності до розкриття яких здійснюється підбір експонатів. Детально про це йдеться у «Тематичній структурі експозиційного об'єкту «Військова Канцелярія», «Тематико-експозиційному плані об'єкту «Військова Канцелярія», «Художньому експозиційному проекті об'єкту «Військова Канцелярія»» [15, 18, 19].

Наприклад, тематична структура експозиції «Військова Канцелярія» передбачає наступне.

Основна і загальна тема об'єкту: «Прагнення до певного порядку і самоорганізації. Військова канцелярія – присутнє місце на Січі, бюрократичний державний орган, спосіб впорядкування бурхливого та неприборканого козацького життя». Дана тема розкривається серією тем і підтем.

Тема 1. «Січова канцелярія як установа, що утворила зв'язок низового товариства з тогочасним світом (через листування, пошту, розвідки)».

Дана тема розкривається кількома підтемами з комплексом предметів, розташованих у сінях. Ці предмети мають відобразити не тільки традиційну комерційно-господарчу функцію цієї частини приміщення, а й специфічні функції Січової Військової Канцелярії, особливості присутнього місця, тощо.

Тема 1.1. «Січова канцелярія як установа, що утворила зв'язок низового товариства з тогочасним світом через пошту» розкривається предметами: лава для очікування прийому, скрині, бочки, хомути, сідла, батоги, предмети догляду за кінями, поштові дзвони, кінські підкови.

Тема 1.2. «Приготування чорнил у XVII-XVIII ст.» розкривається предметами: 1) полицка, заповнена предметами, що демонструють інгредієнти та посуд для приготування чорнил: пляшки з залізним купоросом, банки з чорнильними горішками, сулії з готовим чорнилом, банки з піском, ступки для розтирання чорнильних горішків, в'язки заіржавілих цвяхів, посудини із оцтом, терези маленькі, пучки пер для письма; 2) ступка з товкачем для перетирання дубових горішків; 3) казанок для приготування чорнил.

Тема 1.3. «Сіни як господарська частина приміщення» розкривається предметами: таця, рушник, глек-рукомий, чарки, цеберко, черпаки, глек для води, світильник.

Тема 2. «Січова канцелярія як установа, що утворила зв'язок з нинішнім часом через документи, створені січовими канцеляристами». Дана тема розкривається кількома підтемами з комплексом предметів, розташованих у канцелярській кімнаті:

Тема 2.1. «Об'єми та умови роботи у Військовій канцелярії Запорозької Січі». Об'єми та умови роботи передають: аскетичний інтер'єр (простий сволок і меблі); слабе освітлення приміщення; велика кількість письмового приладдя. Розкривають дану підтему наступні предмети: каганці, свічки, пташині пера для письма, чорнильниці, перочинні ножі, пенали для пер, притруски з піском, папери, проспекери.

Тема 2.2. «Штат та оплата праці в січовій канцелярії».

Штат канцеляристів демонструють меблі: стіл старшого канцеляриста, стіл для перекладачів, стіл для писарів і підканцеляристів, П-подібна лавка, лавка з перекидною спинкою, стільчик для старшого канцеляриста.

Оплату роботи писаря демонструють: документи Архіву Коша з проханням виділити більше коштів на утримання штату січової канцелярії, купки грошей (в кількості 30 або 36 крб.).

Тема 3. «Військовий писар – керівна особа канцелярії Запорозької Січі, представник січової старшини» розкривається рядом підтем, що представлені в кімнаті військового писаря (інтерактивній кімнаті).

Тема 3.1. «Військовий писар – балансування на межі протиріч – між січовою громадою усної комунікації та необхідністю бути керівником бюрократичного органу». Тема розкривається плануванням будинку (військовому писарю, як представнику січової старшини, виділено окреме приміщення), та експозиційними засобами: ікони з образами покровителів просвітництва, мудрості і т.п., персональний письмовий стіл, крісло оббите шкірою, срібний каламар, лебедине перо, копії документів-розпоряджень про ведення діловодства на Січі відповідно до Регламенту Російської держави, копії документів з Архіву Коша, в яких відображена схильність запорожців до «усних сказок... что видел и слышал» та «со стороны старых знающих старшин и казаков (устный) ответ брать...» [2, с.429, 432-437].

Тема 3.2. «Види документів: внутрішнє та зовнішнє діловодство (на зразках документів Архіву Коша Нової Запорозької Січі)». Тема розкривається копіями документів, що характеризують різноплановість документообігу Коша Запорозької Січі: накази, ордери, інструкції, донесення, рапорти, чолобитні, прохання, атестати, паспорти, свідоцтва, білети, розписки, векселі, заповіти, ухвали, переписи, описи, реєстри, журнали.

Тема 3.3. «Техніка письма та технологія писарської справи у XVII-XVIII ст.». Дану тему розкривають: шафа-бюро, полицка, чорнильниці, пера для письма, притруски з піском, проспекери, перочинні ножі, папір.

5. Вимоги до архітектурно-художнього рішення.

Керівним принципом архітектурно-художнього рішення визначено не стільки бажання буквально реконструювати екстер'єр та інтер'єр «присутнього місця», скільки бажання відтворити певну атмосферу, емоційний фон середньовічного офісу. Для створення образу суворого, аскетичного, ділового аспекту діяльності «Військової Канцелярії», пропонуємо використовувати природні матеріали: дерев'яний брус, гонт, глину, побілку, камінь. Меблі, тканини, інше внутрішнє начиння має бути просте, невибагливе, в спокійній кольоровій гамі. Приглушене, розсіяне штучне освітлення не повинно акцентувати на себе увагу.

6. Інтерактивні форми роботи з відвідувачами.

Гарним засобом зробити експозицію більш зрозумілою для відвідувачів, служать прийоми заохочування їх до активного сприйняття експозиції. В зв'язку із цим доцільним є так званий демонстраційний матеріал, який можна взяти в руки екскурсоводу і дати його в руки відвідувачам. У «Військовій Канцелярії» таким матеріалом служитимуть пера, перочинні ножі, чорнильниці, папір, проспекери (дошки або скриньки для письма) – використані для спроби загочити перо і написати текст. Таким чином відвідувач зможе побачити (або відчути власноруч) непросту технологію писарської справи і техніку письма пташиним пером. Проте, вводити ці предмети слід обережно, щоб не виділити з їх допомогою другорядні питання, які б відволікали від основного змісту експозиції. Ще одним засобом надання певної динаміки експозиційному об'єкту є використання аудіальних засобів. У «Військовій Канцелярії» – це може бути шум пер та паперу, який, за описом М. Гоголя, схожий на шелест опалого листя, коли по ньому їде віз [5, с.283].

7. Очікувальні результати

Відвідувачі об'єкту «Військова Канцелярія» мають перейнятися духом козацького «офісу», уявити атмосферу, в якій доводилось працювати писарям козацької доби, відчути важку працю козаків-канцеляристів, зрозуміти і оцінити важливу роль січової канцелярії як установи, що утворила зв'язок низового товариства з тогочасним світом (через листування, пошту, розвідки) та нинішнім часом (через документи, створені січовими канцеляристами).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алфёрова Г.В., Харламов В.А. Киев во второй половине XVII века. Историко-архитектурный очерк. – К.: Наукова думка, 1982. – 160с.

2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734 – 1775. – К., 1998. – Том.1. – 696с.
3. Бенковский И.В. Открытие в Ставрополе первых присутственных мест // Сборник сведений о Северном Кавказе к 125-летию г. Ставрополя, материалы для истории города, под редакцией Г.Н. Прозрителева. Том VI. – 1910 г. Режим доступа: <http://www.altstav.ru>
4. Воеводская приказная изба – первая каменная постройка Иркутска. Режим доступа <http://www.irport.ru>
5. Гоголь Н.В. Мёртвые души. Избранные сочинения в 2-х томах. – Т.2. – М.: Художественная литература, 1984. – 495с.
6. Козирев В.К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). – Запоріжжя, 1999. – 528с.
7. Коломенское. – М.: Искусство, 1971. – 160с.: ил. Авторы текстов: Гра М.А., Жиромский Б.Б.
8. Люстрицкий Д. Начало каменных дел. Режим доступа: <http://www.babr.ru>
9. Манасеин В.С. Иркутский острог (историко-археологический очерк) // Известия общества изучения Восточно-Сибирского края, 1936. – Т.1. – С. 19. Режим доступа <http://www.babr.ru>
10. Михайловская А.И. Музейная экспозиция. – М.: Советская Россия, 1964. – 518с.: ил.
11. Музеи Суздаля. Экспозиции Суздальского кремля. Режим доступа: <http://www.z-kolco.ru>
12. Наукова концепція музейно-експозиційних об'єктів історико-культурного комплексу «Запорозька Січ». – Запоріжжя // Науковий архів Національного заповідника «Хортиця» (НА НЗХ).
13. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Иллюстрированный справочник-каталог. В четырёх томах. Т.4. – К.: Будівельник, 1986. – 375с.
14. Полонська-Василенко Н. Майно запорізької старшини як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя // Запоріжжя та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т.1. – С. 43-206.
15. Проектування художньо-оформлювальних робіт в історико-культурному комплексі «Запорозька Січ» Національного заповідника «Хортиця». Проектування печей. Том.16. Канцелярія (В-4). Автор проекту Гресик С.В. // НА НЗХ, спр.481.14.
16. Реформы Петра I. Сборник документов. Генеральный регламент, 28 февраля 1720 г. Выверено по изданию: Сост. В.И. Лебедев. – М., Гос.соц.-эк. изд-во, 1937. Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru>.
17. Судієнко Д. Матеріали для отечественной истории. (Отдель третій. Описание имён принадлежавших Гетману Даниилу Апостолу). – К., 1853. – 317с.
18. Тематична структура експозиційного об'єкту «Військова Канцелярія». // НА НЗХ.
19. Тематико-експозиційний план об'єкту «Військова Канцелярія». // НА НЗХ.

Карасенко В.Ю.
м. Запоріжжя

ВИКОРИСТАННЯ РІЗНИХ ТИПІВ МУЗЕЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПРАКТИЦІ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА (О. ХОРТИЦЯ)

Існує три основні психолого-педагогічні концепції, або дидактичні системи: традиційна, реформаторська, гуманістична – поділ яких здійснено на підставі того, як кожною з цих систем розуміється навчально-виховний процес. У відповідності до цих трьох дидактичних систем, ми означили три типи музейної комунікації: традиційна, реформаторська та гуманістична. Розглянемо, як використовуються різні типи музейної комунікації в екскурсійній діяльності Музею історії запорозького козацтва, коротко охарактеризувавши їх.

В традиційній системі домінуючу роль грає діяльність педагога. Основна мета – формування інтелектуальних вмінь, теоретичних знань, формування морально сильної особистості. В її основі, концепції таких видатних педагогів XVIII-XIX ст., як Я. Коменський, І. Песталоцці, І. Герbart [12]. В даному підході людина мислиться як чистий аркуш паперу який потребує заповнення. Знання тут є єдиним для всіх і є самоціллю. Традиційну систему можна охарактеризувати такими словами: управління, керування, регламентація, правила, систематизація. Що стосується музейної комунікації, то при такому підході співробітник музею виступає ключовою фігурою, яка займає домінуючу, авторську позицію. Інформація, що подається, систематизована у відповідності з науковими концепціями. Відвідувачу при такій комунікативній системі відводить пасивна роль поглинача інформації.

Сьогодні в більшій мірі ми наслідуюмо традиційну систему. Пояснюється це тим, що ми зорієнтовані на семіотичну модель культури і згідно до неї побудовано нашу експозицій, а саме: експонати – це знаки, а музей це система знаків, тобто мова. Якщо знаєш цю мову – зрозумієш експозицію. Наша експозиція має сюжетну лінію і побудована відповідно до хронології історичних подій. Головна фігура в такому музеї екскурсовод, він переводить візуальну інформацію у вербальну. До традиційного типу музейної комунікації відносяться оглядові та тематичні екскурсії, урок-екскурсія.

Наприкінці ХХ століття традиційна система була розкритикована за її авторитарність, відірваність від потреб дитини. Прогресивні педагоги називали її «школою книжкового навчання» і протиставили свою «школу праці та життя» – так звану реформаторську концепцію.

Головна роль в реформаторській концепції відводиться діяльності дитини. Її метою є розвиток загальних і розумових здібностей дитини, виходячи з її потреб, інтересів і здібностей. Процес навчання будується не як заучування готових знань, а як відкриття – «навчання через дію», отримання знань через спонтанну діяльність дітей. В основі цього підходу лежить система Д. Дьюї, школа Г. Кершенштейна,